

MARULIĆEVA TROJEZIČNOST

Mirko Tomasović

U humanističko–renesansnom razdoblju dvojezičnost pisaca dosta je česta, osobito u XVI. stoljeću. pisci su se u poznatoj tadašnjoj opciji između latinskoga jezika i »pučkoga«, materinskoga odlučivali za dva izražajna medija nastojeći se prilagoditi duhu vremena i uspostaviti dodir s više slojeva čitateljske publike i književnih recipijenata. No, bilo je autora koji su povrh latinskoga i svojega materinskoga jezika tekstove oblikovali i na jeziku razvijenijih kulturnih sredina, težeći za širim europskim odjekom. Obično su ti trojezični književnici iz udaljenih perifernih zemalja, primjerice Francisco Sá de Miranda iz Portugala, Jan Kochanowski iz Poljske, pa evo i Marko Marulić (1450–1524) iz Hrvatske,¹ u kojoj je pojava trojezičnosti možda najizrazitija, te seže čak u XVII. stoljeće, što nam svjedoči hrvatski knez i pjesnik Fran Krsto Frankopan, koji je poput Marulića skladao pjesme na hrvatskomu, latinskomu i talijanskom. Valja razlučiti, kad govorimo općenito o trojezičnosti i višejezičnosti, da su se obrazovani ljudi, intelektualci u XVI. stoljeću redovito služili s ponekoliko jezika; ovdje je, međutim, pozornost usmjerena na one koji su to činili u procesu pjesničke tvorbe, koji zahtijeva visok stupanj jezičnog posvajanja i stilsku tankoćutnost. Moglo bi se, dakle, govoriti o njihovoj poliliterarnosti, troliterarnosti. Naš Marko Marulić, pored ostaloga, na latinskomu je ispjevao kršćansko–vergilijanski ep *Davidias* sa četrnaest pjevanja i 6756 daktilskih heksametara, poetički srodan ep na hrvatskomu *Judita*, načinjen od šest pjevanja i 2126 četvorostruko srokovanih dvanaesteraca, udovoljavajući strogim zahtjevima i mjerilima toga obnovljenoga elitnog žanra.

¹ Ovo je, nešto proširena, hrvatska verzija izlaganja na talijanskom, održanog 15. studenoga 1994. na Papinskom sveučilištu Gregoriana u okviru *Celebrazione accademica in onore di Marco Marulić*.

Na talijanskomu pak jeziku bio je sposoban za pjesničko očitovanje u elegantnomu sonetnom obliku, koji je predstavljao kušnju i ispit versifikatorskoga umijeća. U časovima zamora od životnih nedaća i rada na voluminoznim kršćansko–edukativnim i teološkim proznim spisima na latinskomu jeziku, Marulić je, kako sam bilježi u jednom pismu, svoj intimni tjeskobni *intermezzo* (»non sapendo altramenti aleviarmi el fastidio che patisco«²) ispunjao sonetističkim varijacijama na talijanskom, gdje, kao i u brojnim hrvatskim pjesmama, pozivlje suvremenike na uozbiljenje i opominje ih zbog grijehnosti:

*Qual meraviglia se 'l furor turchesco
Vi preme e strugge, o gente christiana.*³

Tu, naime, kao i u *Molitvi suprotiva Turkom* apostrofira kaznu zbog grijeha. Marulićevo vladanje, dakle, trima ne samo jezicima nego i pjesničkim medijima pokazuje i njegov položaj u književnom vremenu i njegovu moć da se kao pisac višestruko potvrđuje u skladu s renesansnim univerzalizmom. Latinskim djelima izborio je časno mjesto u europskom humanizmu, stekao uvaženo ime u kršćanskoj novovjekovnoj literaturi diljem XVI. i XVII. stoljeća, privukao bezbrojne čitatelje u raznim zemljama; hrvatskim pak tekstovima postao je prvim klasikom, »ocem« nacionalne književnosti, njezinim Danteom, kako je zapisao g. 1501. završivši spjev *Judita*.⁴ Prvo pjevanje Danteove *Božanstvene komedije* prepjevao je, štoviše, latinskim stihovima, Petrarčinu kanconu *Vergine bella* također heksametrima te još dva soneta hrvatskim dvanaestercima. Rijetku jezičnu sposobnost da u više izražajnih medija istodobno ili usporedno stvara književna djela s jasnim poetičkim profilom i s nedvojbenim estetskim dometom pokazuju i Marulićevi prijevodi, traduktološki provjereni i vrlo znakoviti. Marko Marulić, naime, prevodi s materinskoga hrvatskoga na latinski, koji je naučio u humanističkim školama, počevši u Splitu. S latinskoga prevodi na hrvatski (prijevod mu spisa Tome Kempenca *De imitatione Christi* uzorak je rane hrvatske proze). S talijanskoga, kojim je potpuno zacijelo ovladao studirajući u Padovi, višekratno boraveći u

² U pismu Jeronimu Čipiku od 2. studenoga 1501. Marulić navodi da se u teškoj nevolji što ga je snašla zbog smrti dvojice braće i majčine agonije i zbog turske prijetnje Splitu, na neki način tješi pisanjem soneta na talijanskom. Očevidno je riječ o više soneta, od kojih je neke auctor držao posebno uspelim (»Face qualche chosa bella che non habio visto avanti...»). Dva od tih soneta objavio je Mirko Deanović (*Due sonetti inediti di Marco Marulo, Giornale storico della letteratura italiana*, CVIII, Roma, 1936.), ostali do sada nisu pronađeni. Ponovo ih je objavio Miloš Milošević uz hrvatski prepjev u *Colloquia Maruliana I*, Split, 1992., odakle sam preuzeo citate, str. 12.

³ O. c., str. 14.

⁴ »Conposta è more poetico, venite et vedetela, direte che ancora la lengua schiava ha el suo Dante.« To je Marulić napisao J. Čipiku 19. srpnja 1501., tri mjeseca nakon *Judite*. Vidi M. Milošević, o. c., str. 8–9.

Mlelcima,⁵ prevodi na latinski i hrvatski; dapače prenosi svoje tekstove iz jednoga u drugi jezik, što zorno osvjetljuje samoprijevod *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce* (*Christianus interrogat, Christus respondet*) na hrvatski. Marulićev radni »computer« kao da je imao tri podjednako razrađena i ovladana jezična programa, što ih je on bez teškoća po potrebi uključivao. Raspon programa impresionira: prevodi u tom jezičnom višesmjernju moralno–asketski spis, povijesnu kroniku, himne, sonete, tercine, kanconu, religiozne poeme, molitve, ulomke iz Biblije, epigrame i etičke pjesme.

Samoprepjev rečene pjesme znakovit je primjer dvojake pjesničke operativnosti, dvoliterarnosti, tj. podvrgavanja, prilagodbe praksi humanističke versifikacije (elegijski distih) i praksi hrvatske versifikacije (dvostruko srokovani dvanaesterac). Nema dvojbe da je riječ o transpoziciji gotovoga pjesničkog teksta u drugi medij, što je bjelodano već iz naslova *Karstjanin Isukarsta propetoga gledajući pita a on odgovara kristjaninu*.⁶ Držim da je hrvatska verzija nastala ranije, jer leksički i stilski te srokovno upućuje na Marulićeve pjesme nastale prije *Judite*.

Christianus: Quare expansa tibi tendentur brachia? Quare
Consertim iuncti sunt tibi, Christe, pedes?

Christus: Hinc illinc quoniam diversas convoco gentes
Inque unam stabili foedere iungo fidem.

Christianus: Sed cur demissa pariter cervice reclinus
Sic defixa tenes ora oculosque solo?

Christus: Mortales moneo non inturgescere fastu,
Sed subnixa pio colla domare iugo.⁷

Carmen, 9–16

Karstjanin: Zač si ruke raspel po križu rastegnuv,
a zajedno si spel nogu s nogom stegnuv?

Isukarst: Jerbo sa svih stran zovem narodov svih
u jedne vere stan da stavim, spasem njih.

Karstjanin: Zač oči položiv glavu si prignuo
tere lica pustiv k zemlji si nagnuo?

Isukarst: Da ljudem nauk dam oholost ne imit,
u posluhu jaram smiljenstvom primit.

Karstjanin Isukarsta, 9–16

⁵ O Marulovim trgovačkim misijama u Mlelcima vidjeti Inge Šegvić–Belamarić i Joško Belamarić, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu*, Split, 1995., str. 101–102.

⁶ Samoprepjev je identificirao Nikica Kolumbić i uvrstio ga pod tim naslovom u: Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi*, Sabrana djela Marka Marulića XIII, Split, 1994., str. 117–122.

⁷ Citat preuzet iz knjige Charlesa Bénéa *Destin d'un poème* (Split–Zagreb, 1994., str. 136), u kojoj je auctor dokumentirao izvanredno bogatu recepciju te Marulićeve latinske pjesme diljem Europe.

Na neki način možemo se diviti, uspoređujući citirane stihove, kako pjesnik obdržava u obama versifikatorskim sustavima dijalošku napetost, vizualnu sućutnost prema raspetom Kristu, dramski naboj pjesme, što znači jednakopravnu auktorsku zauzetost i sposobnost u pjesničkoj tvorbi na raznim jezičnim podlogama osmozom istog teksta.

U okviru stilskih postupaka zanimljivo je još jedno očitovanje trojezičnosti: uporaba makaronskih učinaka. Poruka antologijske pjesme na hrvatskomu *Molitve suprotiva Turkom* pojačana je retoričkom igrom, latinskim akrostihom: »*Solus Deus potest nos liberare de tribulatione inimicorum nostrorum Turcorum sua potentia infinita.*« Ispisani makaronski dodatak svojevrsna je potvrda Marulove sklonosti enigmatici, koja je došla do izražaja u nekoliko mu latinskih sastavaka.⁸ Simbolički pak reflektira unutarnju spregu, bilingvalni simultaniteta u procesu pisanja jedne te iste pjesme.

Simultaniteta osjećamo i u Marulićevoj pobožnoj pjesmi *Slavić* (predložak joj je Bonaventurina *Philomena*), kad, primjerice, u trima stihovima dio sintagme biva hrvatska riječ u svojem naravnom nominativu, a dio (i to u poziciji sroka) biva pak latinska u svojem genitivu plurala:

Buduć ti kralj angelorum,
tvorac zemlje i celorum,
i vladalac sekulorum.⁹

Slavić, strofa 19, stih 5–7

Postupak je pomalo neuobičajen, vodimo li računa da nije motiviran parodijskom verbalnom komikom, budući da je utkan u religioznu poemu.

U *Slaviću* se auktor poslužio i jednim latinskim umetkom:

Marchus ego sum Marullus,
quo peccator maior nullus,
li sluga sam vas svakoga,
jer ste sluge boga moga

⁸ Slavko Peleh, *Marulove Enigmoforme*, Marko Marulić, Dani Hvarskog kazališta, XV, Split, 1989., 352–364.

⁹ Citat preuzimljem iz: Franjo Fancev, *Nova poezija Marka Marulića*, p.o., Rad JAZU, knjiga 245, Zagreb, 1933., str. 48. Fancev je godinu dana poslije u *Ljetopisu JAZU* za god. 1933/34. u okviru referata *Naučna istraživanja starije hrvatske književnosti godine 1933. i 1934.* ispravio greške koje su se potkrale pri objavljivanju *Slavića* u *Radu*, i što je još važnije, »popunio« dvije strofe, te objavio sedam novih. »Splitska pjesmarica trogirskog kaptolskog arhiva sadržava osim od o. Zaninovića nabrojanih Marulićevih pjesama još i njegovu pjesmu *Od slavića*, a koja je upravo prijevod pjesme sv. Bonaventure *Philomena*. Da je taj prijevod baš Marulićev, kazato je to u epilogu te pjesme kako je ona zabilježena u jednoj hvarskoj pjesmarici iz početka 16. vijeka. U hvarskoj pjesmarici ona je ne samo defektna potkraj, već po gdje gdje u tekstu ima i krupnijih prepisivačkih pogrešaka — sve to popravljaju se sada njenim tekstom u splitskoj pjesmarici.« (str. 120) *Popravci i nadopune tekstu Marulićeve pjesme »Od slavića«* nalaze se na str. 123–125.

To je dio završne kitice u funkciji očitovanja, pjesnikova »potpisa« teksta, a potkrepljuje tezu o suživotu latinskoga i hrvatskoga u njegovu izričitom iskazu auktorstva. *Slavić*, nedvojbeno, pripada ranoj fazi Marulićeva pjesnikovanja, kad, čini se, instrument trojezičnosti prodire u stihotvornu praksu slijedom ovladavanja temeljnim metričkim i srokovnim zakonitostima. Jednostavnije kazano kao da mu se latinski »miješao« s hrvatskim, ali i talijanski. U 62. kitici (1–2), naime, on ne sklanja, ostavlja talijansku riječ (*decreto*) neizmijenjenom:

Jer decreto toti pravi,
da on svetca kratko slavi.

U 66. kitici (5–8) nailazimo na lijep primjer srokovnoga preudešavanja talijanskih riječi, koje ovaj put Marulić sklanja. Očevidno nagnan teškoćama hrvatskog rimovanja, što su bile i muke mnogih hrvatskih pjesnika, Marulo je uzeo iz talijanskog imenice *canto, stante* (iz latinskoga povrh toga pridjev *sanctus*) i riješio problem trostruke rime u hrvatskom tekstu:

Često pojmo ove kante
da života sega stante
budu lake misli sankte.

U slijedećoj kitici (67, 1–2) rimovao je talijansku imenicu (*melodia*) i hrvatski glagol:

Jerbo taka melodija
koga svojom ljubom zgrija.

Mislili smo da je rimovanje tuđih i naših riječi, pa i umetanje latinskih maksima, Matoševo artistskičko sonetističko iznašašće, a vidimo da je u tome imao prethodnika u Marulu. Sjećamo se, naime, Matoševe glasovite zvonjelice *Pri Svetomu Kralju*, stihova joj:

A kip veli: Majko, audiant reges:
Regnum regno non praescribit leges.¹⁰

U poemi *Poklad i Korizma* (143–144) Marulić je upotrijebio glasovitu latinsku srednjovjekovnu uzrečicu i još jednu latinsku sintagmu:

govoreći: Memento homo quod cinis es,
et parvo momento u lug se razliješ.¹¹

¹⁰ *Antun Gustav Matoš I*, PSHK 64, Zagreb, 1967., str. 53.

¹¹ *Pisni razlike, Sabrana djela II.*, priredio Josip Vončina, Split, 1993., str. 195.

U gradbi stihova pomagalo su mu bile i talijanske izreke, što pokazuju dva primjera iz njegovih biblijskih pjesmotvora:

Strahu, kako ditca kad skulan di: »qitto«,
Ter pojamši biča zakrikne sardito.¹²

Judita, II, 230

Lassa dir chi vole, ni pentur na svit bil
toli hitre škole, sve spengat ki bi umil.¹³

Suzana, 123–124

U oba slučaja tijekom oblikovanja stilske figure pjesnik je upotrijebio žive talijanske izraze, rimujući ih s hrvatskim, i dosjetljivo spojio dva jezična sustava onako kako mu je naznačivala *licentia poetica*. Marulićeva trojezičnost, kako vidimo, poticajna je za višestruka istraživanja i interpretacije u književno–povijesnom, filološkomu, lingvističkomu, komparatističkomu smjeru, ali može biti i predmetom stilističkih i versifikatorskih analiza.

Kvantificirajući Marulićev golem književni opus (*Opera omnia* brojit će dvadesetak svezaka), potrebno je ustvrditi da su mu knjige na latinskom najbrojnije (pored *Davidijade* tu spadaju dva velika prozna djela i niz manjih) i da one zauzimlju mnogo veći dio tog opusa od hrvatskih. Zahvaljujući njegovoj neobičnoj produktivnosti i hrvatski su tekstovi razmjerno bogati i plodni, te slijede istu žanrovsku crtu, navlastito u poeziji, i estetske norme. Talijanski je fond za sada, dok se ne pronađu rukopisi, za koje postoje čvrste indicije, skroman (nekoliko soneta i epistolarnih tekstova), ali nezanemariv i sukladan cjelini. Marko Marulić, plemić iz grada Splita na hrvatskoj obali Jadrana, pisao je svoja djela na razmeđu XV. i XVI. stoljeća na latinskomu jeziku, kako su to činili humanisti, i na »pučkom« materinskom kako je to već bilo pravilo u renesansnom periodu. Pridodao je uz to i tekstove na »lijepom toskanskom jeziku«, jer je na više načina bio vezan za Italiju i jer je u to doba Italija predstavljala europski kulturni uzor. Višejezičnost se kod njega pokazala plodotvornom: uključio se u europsku književnu produkciju i demedievalizirao hrvatsku poeziju davši joj nova mjerila u sklopu renesansnog preobražaja s ishodištem u Italiji. Takvu su ulogu kadri ostvariti samo veliki, prijelomni pisci, te se obistinilo ono što je prorekao, makar u konvencionalnom epitaforu, Marulićev prijatelj i životopisac, Franjo Božićević, *Francuscus Natalis*, inače također trilingvist:

*Marulus aeternum diffusus nomen in aevum,
Vivere post cineres incipit ecce magis.*¹⁴

¹² *Judita*, priredio Mirko Tomasović, Zagreb, 1991., str. 40.

¹³ *Pisni razlike*, o.c., str. 58.

¹⁴ Milivoj Šrepel, »Marulićeve latinske pjesme«, *Grđa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 2, Zagreb 1899., str. 17.

Mirko Tomasović

MARULIĆ'S TRILINGUALITY

Marko Marulić, like all humanists, wrote in Latin and, like all the authors of the Renaissance era, in his mother tongue, the Croatian vernacular. Also, he has left a couple of texts in Italian, because with Italy he was connected in several ways and because, in his day, this country was the cultural model for all Europe. We may say that with him multilinguality proved fruitful: He joined the European literary production and demedievalized the Croatian poetry, which he endowed with new standards, within the framework of the general Renaissance metamorphosis.

In Latin Marulić composed the christian-vergilian epic *Dauidias*, in 14 cantos and 6756 hexameters; in Croatian he wrote the epic *Judita* (*Judith*), poetically congenial to the Latin *Dauidias* and rendered in six cantos and 2126 quadruply rhymed dodecasyllables; in Italian, however, he was capable of expressing himself poetically in a sonnet form. Even his translations bear witness to the rare linguistic ability with which he composed, in three different languages, works of recognizable poetic profile and unquestionable aesthetic value. He translated from Italian into Latin and Croatian. He recast into Latin the First Canto of Dante's *Commedia divina* and Petrarch's canzone *Vergine bella*, translated two Petrarch's sonnets into Croatian dodecasyllables and rendered in Croatian the *De Imitatione Christi* by Thomas a Kempis. Also, he recast his own works from one into another language, as is testified by the *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce*, which he probably first wrote in Croatian and then transposed into Latin language and versification.

Sometimes he would use macaronic effects. So, for example, intensifying the message of his anthological Croatian poem the *Molitva suprotiva Turkom* (*The Prayer against the Turks*) is the Latin acrostic: *Solus Deus potest nos liberare de tribulatione inimicorum nostrorum Turcorum sua potentia infinita*. Another example of macaronic method may be found in the poem *Slavić* (*The Nightingale*), modelled upon St. Bonaventura's *Philomena*. Intertwined with the Croatian text are Latin words, placed in the position of rime and rhyming in ingenuous ways either between themselves or with Croatian words. Towards the end of the same poem he inserted two Latin verses, with his artistic "signature": "*Marchus ego sum Marullus / Quo peccator maior nullus*".